

नं- ४

म. ग्रं. सं. ठाणे

सन

विषय

लेखक

प्र: गणपत कृष्णाजी

१८५२

२ वा ला. ला. मुंबई

संग्रहालय क्रमांक

पुस्तकाचें नांव

विवाह प्रकरणी संवाद

४

धर्म

म. ग्रं. सं. ठाणे

धर्म

४९

तं.

२५११८८८

लग्नप्रकरणीं संवाद.

॥ हतंज्ञानंक्रियाहीनंहतश्चाज्ञानतो नरः ॥

॥ हतंनिर्नायकंसैन्यांस्त्रियोनष्टासभर्तृकाः ॥

ज्ञान असतां जो कर्म करित नाही, त्याचें ज्ञान व्यर्थ. जाला ज्ञान नाही, तो मानव असोन नाहीच, असा जाणावा. ज्या सैन्यांत नायक लणजे रक्षणकर्ता नाही, तें सैन्य असोन व्यर्थ; कांकी त्याचे हातून काहींच, पराक्रम व्हावयाचा नाही ज्या स्त्रियांचे पती नाहीत, त्या जिवंत असून मृतच जाणाव्या.

मुबईत

गणपत रुग्णाजी यांचे छापखान्यांत

छापिला.

शके १७८१

अवलोकन न करितां उगीच खिन्न होऊन विचारकरित बसला आहेस याचें कारण काय ?

श्री० ला० बाबारे, आमचे येथें या वर्षी चिरंजीव जगन्नाथाचा विवाह करण्याचा बेत केला आहे परंतु अद्यापि तिथी वगैरे पाहणे आहेत. यास्तव ह्या मुलाची व मुलीची पत्रिका घे ! आणि यांस सक्कुट व यावर्षी चंद्रबळ कसें आहे तें पाहा.

अ० क० (पत्रिकापाहून) मुलास व मुलीस सक्कुट चांगलें आहे. आणखी यावर्षी गुरुबलही फार चांगले आहे.

श्री० ला० बरें तर, आतां तिथी कोणत्या अंकूळ येतील तें पाहा.

अ० क० (पुनःपाहून) यावर्षी माघमासी माघ शुद्ध २ व वा १० यातीर्थास उभयतांस चंद्रबळ चांगलें येतें; बाबा, तूं, ह्या अनंदाचे गोष्टीस विचारकरित बसला आहेस हे ठिकच आहे, पण खिन्न कां ?

श्री० ला० जापेक्षां मला हें कारण पुसलेंस त्यापेक्षां मला सांगण्यास काहीं अडचण नाहीं. आणि माझी अशी खात्री आहे कीं, तो खेद तूं दूर करशील.

अ० क० मी तो दुरकरण्यास समर्थ आहे असें

नाहीं. परंतु ज्याअर्थी तूं माझा यजमान व मित्र आहे-
स त्याअर्थी मजकडून तुझे जितकें समाधान होईल, ति-
तकें करण्यास मी कधीही आळस करणार नाही; तर
आतां तुझे जें कांहीं सांगणें असेल तें सांग !

श्री० ला० माझे वयास आज सुमारें पंचावन्न
साठ वर्षे होत आलीं. हा माझे अयुष्याचा सर्वकाळ
कोंकणामध्ये घालविला. तुमच्या लोकांचा सहवासानें,
आणि शास्त्राचे आधारानें, जीं कर्म मी पाहात आलों;
आणि हल्लीं येथें जीं मी पाहातो, व मागें जीं मी पा-
हिलीं, त्या कर्मांशी व या कर्मांशी जर तुलना केली
तर, आपल्या कोंकणांत मराठ्यांचे घरी जीं कर्म चाल-
तात, तीं आमच्या पेक्षां चांगलीं आहेत असें ह्मणण्यास-
कांहीं चिंता नाही.

अ० वृ० बाबा, तीं कशीं ?

श्री० बा० तीं अशीं कीं, भाद्रपद मासी महा-
लयांत जे पक्ष करितात; त्यांत गव्हांचे पिठाचे पिंड क-
रितात. आपल्या कोंकणांत ब्राह्मण इ० भाताचे पिं-
ड करितात. त्याप्रमाणें मीही करित असें आणि येथें
ही तसेच केले. आपले तेथील शूद्र लोक तर तांद-
ळाचे पिठाचे पिंड करितात. पण आमचा जातींत ग-

व्हांचे पिठाचे पिंड करित असतात. आणखी याचप्रमाणे कर्मामध्ये ही पुष्कळ फेरफार आहेत. ते मी तुला काय सांगू; तुला सांगितले ह्मणजे तुझी खात्री होईल.

अ० कृ० (आश्रयाने) अरे बाबा, मी नवीनच हें एक ऐकिलें! गव्हाचे पिठाचे पिंड करणे हें शास्त्रांत माझे आढळण्यांत कोठेंच आलें नाहीं. पिंडकरण्यास सक्तूचे पीठ असावें तें सोडून गव्हांचे पिठाचे पिंड हें मोठें नवलच! (थट्टेने) यापेक्षां मला असें वाटते कीं, यांत साकर व तूप घालून पिंड केले असतां त्यांत पुष्कळ फायदे आहेत. मग ते समुद्रांत ही टाकण्याची गरज नाहीं.

इतकें होत आहे इतक्यांत नैवेद्याची तयारी झाल्यामुळें उठून गेले.

संभाषण २

अनंत कृष्णं भट, श्रीधरलाडकोबा आणि
बाळ कृष्ण कानोबा.

भोजनोत्तर कांहीं वेळ वामकुक्षी झाल्यावर श्रीधर बाबा हे ग्रंथ हातीं घेऊन अवलोकन करित ब-

सले आहेत; इतक्यांत तेथे बाळरुष्ण कानोबा हे आले.

श्री० ला० या, बसा. कसें काय वर्तमान आहे ?

बा० का० वर्तमानतें कशाचें ? नेहमीप्रमाणें मी आपल्या येथें येऊन आपल्या मुखांतून परमार्थ संबंधी ग्रंथ ऐकण्यास आलों आहे. परंतु मला आज नवल वाटतें कीं, इतकेदिवसपर्यंत आपण मला असें कधींच विचारलें नाहीं आणि आजच विचारतां हें काय ?

श्री० ला० बाबारे कायसांगू ! मी आज परमार्थाचा ग्रंथ पाहाण्याचा एकीकडे ठेऊन कर्मार्थाचा ग्रंथ पाहात आहे.

बा० का० कर्मार्थाचा ग्रंथ तो काय ? आणि तो वाचण्याचें प्रयोजन काय ?

इतक्यांत अनंत रुष्णभट हे तेथे आले.

अ० रु० बाबा, आज प्रातःकाळीं तुझे व आमचें बोलणे चाललें होतें त्याविषयी मला आणखी काहीं विचारावयाचें आहे.

श्री० ला० विचार.

अ० कृ० आज प्रातःकाली आपले संभाषणांत पिंडप्रदानाविषयी जें बोलणे झालें तें तुझे लक्षांत आहेच. परंतु त्यांत मला एक शंका उत्पन्न झाली आहे.

श्री० ला० ती कोणती ?

अ० कृ० ती अशीकीं, जीं कर्म तुमचे येथें चालतात, त्यांचे प्रयोग नारायणभटी किंवा महेश्वरभटी, शूद्रकमलाकरावरून अथवा अन्यत्र ग्रंथांवरून चालतात ?

श्री० ला० याविषयी मलाही संशय आहे. कां ह्यणशील तर ते प्रयोग नारायण भटी किंवा महेश्वर भटी प्रमाणें आपल्या कोंकणाकडे चालतांना पाहिले आहेत त्याच प्रमाणें येथें (आमचा ज्ञातींत) चालतात असें मला दिसत नाहीं. शूद्रकमलाकराप्रमाणें चालतातकिंवाय ? ह्यणून शूद्रकमलाकराचें पुस्तक पाहात आहे, आणखी तूं अन्यत्र ग्रंथाविषयी ह्यणतोस तर तो ग्रंथ कोणता.

अ० कृ० शूद्रकमलाकराचें पुस्तक, शूद्रांस लागतें. तें पुस्तक तुला पाहाण्याची गरज काय ? नारायणभटी आणि महेश्वरभटी हीं ब्राह्मण व क्षत्रियांस लागतात. अन्यत्र ग्रंथाविषयीचे माझे बोलणे हेंच कीं,

ती कोणी एक कल्पितकादांबरी केली असलीतर ?

श्री०ला०

॥ तस्माच्छास्त्रप्रमाणंतेकार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥

॥ ज्ञात्वाशास्त्रविधानोक्तकर्मकर्तुमिहार्हसि ॥ १ ॥

गीता आध्याय १६ ॥ श्लोक २४ ॥

असे भगवद्वाक्य आहे. याजकरितां बाबारे जरी शूद्रकमलाकराप्रमाणे चालत असले तरी शास्त्रास ते कबूल आहे.

अ० कृ० बाबारे, तूं बोलतोस हें चांगलें आहे व यास शास्त्रप्रमाण आहे. ॥ अशास्त्रविहितंधोरंतप्यंतेयेतपोजनाः ॥ यावरून तूं शास्त्र विधी पाहतोस हें उत्तम आहे. अशास्त्र व अविधी कर्म केल्यास फार दोष आहे. याजकरितां शास्त्राधाराशिवाय कर्मकरूंनये.

श्री०ला० हणूनच मी शास्त्राधार पाहात आहे.

अ० कृ० शास्त्र प्रमाण तर काय? तो नारायण भट्टीचे अगदी बरोबर असून फक्त त्यांत तंत्र आहे. वेदोक्त मंत्र नार्हंत. वेदोक्त मंत्राबद्दल पुराणोक्त मंत्राची योजना फारचांगली केली आहे. या दोन्हीग्रंथांत सोळा संस्कार सारखे असून, मौंजी बंधनाच्या

संस्काराबद्दल छुरिका बंधनाचा संस्कार शूद्रकमला करांत आहे. मिळून सोळा संस्कार.

वा० का० (हें संभाषण ऐकून रागानें) काय, बाबा, तुम्ही आत्मास आजच शूद्रकरूं पाहातां कीं काय ? असें झाल्यास जानवीं तोडावीं लागतील.

श्री० ला० बालकृष्णजी रागाऊनका. माझे बोलणे केवळ शूद्रकमलाकराप्रमाणें करावें असें नाहीं. परंतु तो ग्रंथ पाहाण्याची कांहीं जरूर आहे.

वा० का० (संतापानें) जरूर बिरुर कशाचें ? आजदिन पर्यंत आपल्या वडिलांनी चालविलें होतें तसें चालवावें. तें सोडून हा भलताच ग्रंथ कोठचा काढलात.

श्री० ला० आपल्या वडिलांनी कोणत्या ग्रंथाचे आधाराने कर्म चालविलीं असतील. ?

वा० का० कोणत्या ग्रंथावरून काय ? पुराणोक्तावरून.

अ० कृ० बालकृष्णजी आपणास जर राग येणार नाहीं तर मी बोलतो.

वा० का० बोला आत्मास राग नाहीं.

अ० कृ० असें आहे तर ठिक आहे. तुमचा

जातीत गव्हाचे पिठाचे पिंड करितात; ते कोणत्या पुराणोक्तांत आहेत.

बा० का० (जरा मनांत वरमून) तुम्ही ल्हाणतां कीं, गव्हाचे पिठाचे पिंड कसे करितात. आमचा उपाध्या सांगतो न्याप्रमाणें.

अ० कृ० तर मला यावरून असें वाटतें कीं, उपाध्याने सांगावें आणि तुम्हीं तें करावें. त्यास कांहीं आधार असो अगर नसो; ॥ बाबावाक्यंप्रमाणें ॥ या हिशोबाने तर तुमचे जातींत सर्व गोंधळ असावा.

सूर्य अस्त होण्याचा समय अल्यामुळें, निग्य कर्मांस उठून गेले.

संभाषण ३

श्रीधर लाडकी आणि अनंत कृष्णभट

रात्रो जेवण झाल्यानंतर श्रीधर बाबा दिवाण खान्यांत येऊन बसले. इतक्यांत अनंत कृष्णभट हे ही तेथें आले.

अ० कृ० कायरे बाबा, आज दोन प्रहरीं बाळकृष्ण इतका तापला याचें कारणकाय ?

श्री० ला० न्याचें बोलणें खरें आहे. तो दो.

नप्रहरीं तापून ज्या गोष्टी बोलला त्याप्रमाणें त्याची कृती नाही. तो आपले यथे वेदोक्त कर्म करितो कारण त्याणे आपले आयुष्यापैकी कांहीं काळ ह्या मुंबई बंदीखान्या बाहेर घालविला आहे. याजमुळे त्यास सर्व माहिती आहे.

अ० कृ० बाबा, मुंबई बंदीखाना ह्मणजे काय ?

श्री० ला० मुंबई बंदीखाना ह्मणजे जे लोक मुंबईचे बाहेर गेले नाहीत; आणि मुंबईत राहून ज्याणी आपल्या कर्तव्य कर्माचा विचार केला नाही; हाच मुंबई बंदीखाना.

अ० कृ० बाबा, आतां तूं लाक्षणिक बोललास तें मी समजलों नाहीं. उघड करून सांग !

श्री० ला० जे लोक मुंबई सोडून बाहेर गेले नाहीत; व बाहेरील लोकांच्या रीति भाती पाहिल्या नाहीत त्यांस यागोष्टीची माहिती कशावरून असणार, त्यांणी ह्मीसांत जाऊन काम करून घरीं यावें. बाकी गोष्टीची माहिती (हव्य कव्य इ० देवधर्म व कार्य प्रयोजन) जर विचारणें असल्यास बायकांस विचारतात. परंतु त्यांस असें समजत नाहीं कीं, आपण कोण, करितों काय ? याचा विचार ते कांहींच करि-

त नार्हीत. तशांत यांतून ही जे सुज्ञ, विचारशील
आणि निष्पक्षपाती असे जे आहेत; तेमात्र याकर्माचा
विचार करितात आणि त्याप्रमाणें आचरतात. बाकीचे

॥ गतानुगतिकालोकानलोकाः पारमार्थिका ॥

॥ वालुका लिंगमात्रेण गतमेताम्रभाजनं ॥ १ ॥

हैं जैसे सन्याशास जाहालें तसें या लोकांस.

अ० कृ० तूं लक्षणतोस तें खरें; पण त्यांस माही-
ती नसेलतर ?

श्री० ला० जांस माहिती नसेल त्यांनीं माहि-
ती करून घ्यावी. व कित्येकांस याविषयीं माहिती
असोन डोळे झांकतात त्यास उपाय काय. ?

अ० कृ० जास माहिती आहे त्याणे शास्त्राप्र-
माणें करावें. आणि जांस माहिती नार्ही, त्याणीं
माहिती करून शास्त्राप्रमाणें करावें. हैं यथान्याय व
शास्त्रप्रमाण आहे. परंतु जांस माहिती आहे ते करि-
तात काय ?

श्री० ला० कित्येक करितात कित्येक करित
नार्ही ?

अ० कृ० तरमग जास माहिती असून करित

नाहींत तर ते शास्त्रप्रमाणाने दोषी आहेत. वरें तूं कसें करणार ?

श्री० ला० मी तर यथाशास्त्र यथाविधी करणार. न केल्यास त्याप्रमाणे मी दोषीहोईन.

अ० कृ० वरें, तर, तुझे नवे व्याही कसें करणार. ?

श्री० ला० ते पूर्व दिवशीं कसें कां करित ना-
व्याविषयीं माझे कांहीं लक्षणणे नाहीं. पण, वर, त्यांचे
मांडवांत गेल्यापासून परत येईतो पर्यंत त्यांहीं यथा-
शास्त्र केलें लक्षणजे झालें.

अ० कृ० तूं जें लक्षणतोस त्याप्रमाणें ते करण्या-
स कबूल आहेत हें कशावरून ?

श्री० ला० याविषयीं उद्यां त्यांस विचारून जें
कांहीं करणें असेल तें करूं.

अ० कृ० उद्यां मला सदर आदालतींत जाव-
याचें आहे यास्तव मी आतां लवकर झोपेस जातो.

असें लक्षण ते उठून गेले.

प्रकरण २

संभाषण ४

संभाषण करणारे गृहस्थ.

श्रीधर लाडको वराकडील यजमान.
 अनंत कृष्णभट मालवणयेथील उपाध्ये
 सुंदर दामोधरजी वधूकडील यजमान
 बाळकृष्ण कानोबा श्री. ला. यांचे चूलतजावई
 विठ्ठल हरी केळकर कारकुन

स्थल—श्री० ला० यांचे घर.

दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं स्नान संध्येस जाण्याचे
 पूर्वी सुंदरजीस बलावण्याकरितां श्रीधर बाबांनी वि-
 ष्टल यास पाठविलें.

विठ्ठल निघून जातो. तेथें पोचल्यावर श्रीधर
 बाबांचा निरोप सुंदरजी यांस सांगून त्यांणी येतो ल-
 णून सांगितलें.

येथें श्रीधर बाबा यांची स्नान संध्या आटपल्या-
 नंतर निव्याप्रमाणें दिवाणखान्यांत येऊन बसले आहेत
 तो सुंदरजी आले.

श्री० ला० या, बसा सुंदरजी.

सु०दा० बाबा मलाकशास बलाविलेहोते.

श्री० ला० तुह्नास इतक्यासाठी बलाविले आ-
हेकीं.

द्याअशा तिथी आहेत. ह्मणून आतां आपल्या-
स तयारींत असले पाहिजे कारण माघमासास आतां
फारदिवस राहिलेनाहींत. परंतु तुह्नास आमचें हेंच
सांगणे आहेकीं, जेकाहीं आपणाकडे करणे आहे तें
यथाशास्त्र यथाविधी केलें ह्मणजे ठिक आहे.

सु०दा० यथाशास्त्र यथाविधी ह्मणजे काय ?
आह्माला शास्त्रविस्त्र कांहीं समजतना हीं. तें उपा-
ध्याचें उपाध्यानेंच पाहवें.

श्री० ला० तेंखरें, परंतु उपाध्ये तें नपाहातां ते-
जर भलतेंच करूं लागले तर मंगतसें करावें कींकाय ?

सु० दा० इतकेदिवस त्यांणी चालविलें तें भल-
तेच रितीने चालविले काय ?

श्री० ला० गैरवाजवी चालवितो असें मलावा-

सु० दा० तेंकसें. आपले वाडवडील इतके व-

बैं चालवित आले तेव्हां त्यांणी गैरवाजवी कांझटले
नाहीं.

श्री० ला० तें असें कीं, आपले येथें भाद्रपद
मासांत माहालयांत जे गव्हांचे पिठाचे पिंड करितात ते
कोणतेही शास्त्रांत नाहीं. याप्रमाणें आणखी पुष्कळ
गोष्टी आहेत. आतां तुम्ही लक्षणतां कीं, आपले वाड-
वडील चालवित आले त्यांस याविषयी माहितीच न-
व्हती. व जेव्हां मी पंधरा सोळा वर्षांचा होतो, ते-
व्हां आपला उपाध्या जे प्रयोग चालवित असे ते शास्त्र
प्रमाणे चालवी असें मला वाटे. परंतु जेव्हां मी प्रौ-
ढवयांत येऊन पुष्कळ वर्षेपर्यंत पर देशांत राहून ते-
थील लोकांचारीति भाती पाहूं लागलों तों त्या रीति
भातीशी व यारीतिशी अगदीं जमत नाहीं. आपले ये-
थील हव्य कव्यें तेथील कोळी, कुळबी, व मराठे क-
रितात त्याप्रमाणे आहेत. तेव्हां ते आपल्या पेशां श्रेष्ठ
आहेत असें लक्षणण्यास अडचण नाहीं.

सुं० दा० तुम्ही लक्षणतां हें सर्व खरें असेल; परंतु
आह्मांस शास्त्रांत काहीं समजत नाहीं. आमचाकडेस
भगने कसें ही केलें तरी चालतें.

श्री० ला० तुमचे येथें पूर्व दिवशां तो कसें कां

करीना परंतु आह्मी बोलतो हें बोलणे रास्त असेल तर पत्कारावें. नाही पेशां आमचा वर तुमचे येथें आख्यापासून तों परत आमचे घरीं येईतोपर्यंत यथाविधी केलेंत ह्मणजे झालें.

सुं० दा० मी याविषयी उपाध्यास सांगतो आणि न्यास तुह्माकडेस पाठवितों नंतर तुह्मी व ते पाहिजेत तसे करा. ते जर कबूल करित असतील तर आमचेकडून काहीं हरकत नाही.

श्री० ला० ठिक आहे. आह्माकडे लौकर पाठऊन द्या ह्मणजे आह्मास सामान सुमान करण्याची तयारी करण्यास वरें पडेल. तोंपर्यंत आह्मी दुसरा कोणता विचार करित नाही.

सुं० दा० एकदोन दिवसांत पाठऊन देतो. असें ह्मणून ते निरोपघेऊन जावयास निघतात.

सुंदरजी गेल्यानंतर अनंत कृष्णभट आले. त्यांला झालेली सर्व हकिगत श्रीधर बाबानी सांगितली.

अ० कृ० (ती ऐकल्यानंतर) कायरे बाबा, यास तर कर्माविषयी व शास्त्राविषयी काहींच समजत नाही.

श्री० ला० समजेल कशावरून, तुमचे सारख्या

चे सहवासाशिवाय हें समजणे कठीणच आहे. हें मी आपल्या तिसऱ्यासंभाषणांत दर्शविलेंच आहे.

अ० क० तें जर यथाशास्त्र रास्त बोलणे आहे तर त्याणें तें आनंदाने स्वीकारावें.

॥ यःशास्त्रीविधी मुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ॥

॥ नससिद्धिमवाप्नोति नसुखंनपरांगति ॥१॥

तसें नकरितां हमरा बापने किंवा येसच्या असें च जर बोलूंगले आणि भगवद्वाक्यावर लक्ष दिलें नाहीं तर हें नवल !

अनंत कृष्णभट यांस सदर आदालतींत जावयाचें होतें ह्मणून ते निघून गेले. आणि श्रीधर बाबा भोजनास गेले.

संभाषण ५

श्रीधर लाडको, अनंत कृष्णभट आणि बाळकृष्ण कानोबा.

नित्या प्रमाणें दोन प्रहरीं ग्रंथ अवलोकन करित बसले आहेत इतक्यांत बाळकृष्णजी आले. त्यांस प्रातःकाळीं झालेलें वर्तमान निवेदन केलें. तों अनंत कृष्णभटही आले.

अ० कृ० (आनंदाने) अरे बाबा आजमी स-
दर अदालतींत गेलों तो चांगला शकून पाहून गेलों
होतों . व न्याप्रमाणें कामही झालें. तूं बाळकृष्ण
जीस सकाळची हकीगत सांगितलीस काय ?

श्री० ला० तूं येण्याचे पूर्वीच सांगितली.

अ० कृ० बाळकृष्णजी तुम्ही सकाळची हकीक-
त ऐकलीतना ?

बा० का० होय ती सर्व ऐकली.

अ० कृ० बरें तुमचे येथें जीं कार्ये होणार तीं
कर्शां चालिवणार तें मला समजूंदा.

बा० का० आम्ही तर आमचे येथें वेदोक्त कर-
णार आणि मजकडे मागें एकदोन कार्ये झालीं तीं मी
वेदोक्त केलीं. आणि पुढेंही तसींच करणार. परंतु
श्रीधरबाबांचें असें लक्षण आहे कीं, पुराणोक्ताप्रमाणे
केलें तरी चालेल. कालचे बोलण्यांत बाबांनीं नविनच
शूद्रकमलाकर ग्रंथ काढला. आणि आनलेहून आप-
ण शूद्र होऊं पाहातात.

अ० कृ० अरे बाबा, पाहा तुला हे कसे दोष
लाऊन बोलतात ते. वा ! मी असें समजत होतों कीं
तुमचा ज्ञातींत सर्व विचार शून्य आहेत, असे मला

भासत होतें. परंतु तसे नहोता विचारवंत आहेत असें मला वाटतें.

श्री० ला० आमचा ज्ञातींत विचारवंत आहेत; परंतु उपाध्यायमुळें त्यांचे विचार एकीकडे राहिले आहेत.

बा० का० बाबा, तुम्ही असें कां ह्मणतां, हें यजमानाकडे आहे. यजमानाची इच्छा आपले यथे यथासांग कर्म करण्याचें असलें तर त्यास उपाध्याय, काय करणार आहे ? त्याणें जर नकेलें तर, त्याचा काका दुसरा, त्याचेच आपण कांहीं बांधलेलें नाहीं. आपण आपल्या कर्मानें बांधलेले आहों.

श्री० ला० बालकृष्णजी, तुम्ही असें ह्मणतां कीं आम्ही आपलेहून शूद्र होऊं पाहतों; हें जें तुमचे बोलणें गैरवाजवी आहे असें नाहीं. कारण जर मी वेदोक्ताविषयीं ह्मणेन तर सुंदरजी तें कबूल करणार नाहीं. ह्मणून त्यांस यथाशास्त्र यथाविधी करा असें सांगितले. त्यास त्याणीं उपाध्यायाचा विचार घेऊन काय तें सांगूं, नाहीं तर तुम्हाकडेस पाठऊन देऊं असें ह्मणाले. मला पक्कें ठाऊक आहे कीं, आपले उपाध्ये महादेवभट हे तर वेदोक्ताविषयीं कधींही

कबूल करणार नाहीत. अणखी याविषयीं त्यांची प्रतिज्ञाही आहे. बरें तें कसेंही असो. आतां तिकडून उपाध्ये येऊन काय होत आहे तें पाहावें.

बा० का० आपला पुरोहित आपणाकडेस बराबर रीतीने न चालतां जर तो आपणास खोटा मार्ग दाखवितो तर तो आपला पुरोहित कशाचा ! चाबा तुम्ही कसें करणार ?

श्री० ला० मी माझे येथें तर वेदोक्त करणार. व तें आत्माक्षत्रीयांस करण्यास कांहीं प्रतिबंध नाही. अशी माझी पुष्कळ ग्रंथावरून व आपल्या चालीवरून आणि उपाध्या आपल्या येथें कर्मांतर्जां तंत्रें करितो त्यावरून खात्री झाली आहे. पण जर सुंदरजीस वेदोक्ताविषयीं सांगितलें तर ते करण्यास हरकत करतील. कारण कीं त्यांणी ह्मटलें आहे कीं, उपाध्याचें उपाध्या जाणो. तेव्हां उपाध्या कबूल करणार नाही, हें तर खचीत आहे. ह्मणून पुराणोक्त कां होईना ? पुराणोक्त कसें करितात तो ग्रंथ पाहिल्यानंतर काय आहे तें समजेल.

बा० का० तुम्ही ह्मणतां तें खरें. उपाध्यानें ग्रंथ

दाखविला नाही आणि सुंदरजीस तुम्ही सांगतां तसें
व्याणे ऐकलें नाही तर मग काय करणार ?

श्री० ला० हा विचार त्यांचे जबाबा पुढील आहे.

अ० कृ० होय प्रथम त्याचा जबाब तर येऊंदे.

उगीच त्याचा वादविवाद आतां कशास पाहिजे.

संध्याकाल झाल्यामुळें सर्व निघून जातात.

प्रकरण ३

संभाषण ६

संभाषण करणारे गृहस्थ.

श्रीधर लाडकोबा वराकडील यजमान

सुंदर दामोधरजी वधूकडील यजमान

विठ्ठल हरि केळकर कारकून

गणेशपंत } सुंदरजी यांचे कारकून

अंताजीपंत }

स्थल. श्रीधर लाडको व सुंदर दामोधर यांचे घर.

सुंदरजीनें सांगिल्याप्रमाणें दोन तीन दिवस झाले
तत्राप उपाध्येहे आले नाहीत व कांहीं समजलेंही नाही.
ह्मणून श्रीधर बाबा याणी विठ्ठल हरी यास सुंदरजीचे
येथें पाठविलें.

सुंदरजीचे घरी जाऊन चौकशी करून घरी परत आल्यानंतर बाबास सांगतो.

वि० ह० सुंदरजीचे घरी चौकशी केली. ते माहिमास गेले आहेत. असे त्यांच्या घरातील मनुष्यांनी सांगितले.

श्री० ला० ते येतील केव्हां याविषयीं तुला काहीं सांगितलें आहे ?

वि० ह० होय, ते माहिमास उरसास गेले आहेत; अद्यापि आले नाहींत सायंकाळीं किंवा उद्यां येतील.

श्री० ला० बरें तर, उदईक जाऊन तूं चौकशी कर, आणि आले असल्यास मी त्यांस बलाविलें आहे ह्मणून सांग.

विठ्ठलपंत सांगितल्याप्रमाणें दुसऱ्या दिवसीं बारा-वाजतां तेथें गेले. गेल्यानंतर चौकशी करतात तंव ते जेवायास बसले होते. ते बाहेर आल्यानंतर त्यांस निरोप कळाविला.

सु० दा० बाबास सांगाकीं, माझे माथें दुखत आहे. याजकरितां माझानें येववत नाहीं. त्यास तुझ्यास इकडे बलाविलें आहे ह्मणून सांगावें.

विठ्ठलपंत येऊन निरोप सांगतात त्याप्रमाणें श्री-
धर बाबा सुंदरजचि घरी गेले.

संभाषण ७

सुंदरजी, श्रीधर बाबा, गणेशपंत आणि अंताजीपंत
सुं० दा० यावसा, मला कशाकरितां आपण ब-
लाविलें होतें.

श्री० ला० तुह्मास इतक्याकरितां बोलाविलें
होतेंकीं. आपण एकदोन दिवसांत उपाध्ये यांजला
आह्लांकडे पाठविणार होतेत; त्यास आज पांचसाहा
रोज होऊन गेले. तरी अद्यापि त्यांस आपण पाठविलें
नाहींत. याजकरितां.

सुं० दा० मी माहादेवभटजींस आपणाकडेस
जाण्यास सांगितलें परंतु ते ल्हाणाले कीं, आह्लास श्रीध-
रबाबानी बोलावण्यास पाठविलें असतां आह्ला जाऊं.

श्री० ला० आह्लाचि उपाध्यांस बलावयास पाठ-
विलें पाहिजे असें नाहीं. त्यांणी यजमानाचे घेथें जा-
तयेत असावेच.

सुं० दा० अहो, त्यांचा तुह्माकडे नयेण्याविषयीं
हद्द आहे असें नाहीं. परंतु याकामीं त्यांचें ल्हाणें

असें आहेकीं आह्लास श्रीधर बाबा यानी बोलवावयास पाठविलें ह्मणजे आह्लाी जाऊं.

श्री० ला० या कामाकरितां माहादेवभटजी हे आमचे यथें येत असत आणि आतांच त्यांस बलावणें कशास पाठविलें पाहिजे. तशांत हे आपले पुरोहित; ह्मणजे यजमानाचें पुरें हीत इच्छाणार ते पुरोहित. असें असतां तुह्मीही त्यांजला आह्लाकडे येण्याविषयीं सांगितलें असून, ते आले नाहींत. ही मोठी आश्चर्याची गोष्ट आहे. बरें असो त्याविषयीं आमचें कांहीं फारसें बोलणें नाहीं. तुह्मी शास्त्रविधियुक्त कर्म केलेंत ह्मणजे झालें.

सुं० दा० आपल्या वाडवडिलांनी केलें तसें आह्लाी करणार; आह्लास दुसरें तिसरें कशास पाहिजे? जें वडीलकरीत आले तें खरें.

श्री० ला० असें जर तुमचें ह्मणणें आहे तर वडील चालवित आले त्याप्रमाणे तरी करा ?

सुं० दा० वडील जाप्रमाणें करित आले त्याप्रमाणे आह्लाी करितच आहों.

श्री० ला० अहो, वडील जे करित होते, त्या मध्यें आतां पुष्कळ फेरफार झाले आहेत. आणि ते फे-

रफार एकेच दिवशीं व एकेच वेळीं झाले असें नाहीं; ते हळूहळू कमी होत आले आहेत.

सुं० दा० वडील जीं कर्मे करित होते त्यामध्ये कोणकोणते फेरफार झाले आहेत?

श्री० ला० अहो तुम्हीं असें पाहार्कीं, आपले वडिलामध्ये मागे, धरणी उल्हास, गोड तोंड, खाजी इ० हीं समूळच नाहीसीं झालीं आहेत. त्याचप्रमाणें दुसऱ्या कितीएक चाली नाहीशा होण्याचा संभव दिसत आहे. आतां खाजाचे बदल बतासे घेतात आणि देणग्या जांवयास कबूल करितात. याचप्रमाणें आणखीही चाली नवीनच झाल्या आहेत. ह्यांस कोणी वाईट झणतात कीं काय ?

सुं० दा० ह्या वाईट कशा झणतील.

श्री० ला० पण जावेळीं ह्या चाली ज्यांणी मोडल्या असतील त्यावेळीं त्यांस कित्येकांनीं वाईट झटलें असेल. परंतु आतां त्यास कोणी वाईट झणतो कीं काय ?

सुं० दा० होय. जा चाली मोडल्या त्या वाईटच होत्या. तुम्ही झणताकीं शास्त्राप्रमाणें विधी करावा त्या प्रमाणें महादेवभटजीही करितच आहेत.

श्री० ला० ते जर त्याप्रमाणें करित आहेत

तर, जाग्रंथावरून करितात तो ग्रंथ त्यांणी आह्लास दाखवावा. जर तो यथाशास्त्र आसला तर तो आह्लास शिरसाबंध आहे. आमचें याशिवाय कांहींच बोलणें नाहीं.

ग०पंत० श्रीधरजी जें बोलतात तें बरोबर आहे त्याप्रमाणें महादेवभटजी यांणी ग्रंथ दाखवावा.

सु० दा० होय तुमचें बोलणे ठीक आहे. त्यांणी ग्रंथ दाखवावा याविषयीं त्यांस विचारून काय तो जबाब कळवीन.

श्री० ला० माझी पक्की खातरी आहे कीं महादेवभट ते पुस्तक दाखविणार नाहींत. आणि तुम्ही जर यथाविधी केलें नाहीं तर तुमचें व आमचें जमणार नाहीं.

सु० दा० जमणार नाहीं ह्मणजे काय? महादेवभटजीनें पुस्तक दाखविलें नाहीं आणि विधियुक्त केलें नाहीं तर रामभटास बोलवावें कीं काय ? आह्मीतर आमचे येथें रामभटास बलावणार नाहीं. व तुम्हीही त्यास आह्लाकडेस घेऊन घेऊंनये.

श्री० ला० तुमचा जर भटाविषयीं आग्रह आहे तर, आह्मी रामभटजीस आणणार नाहीं. आमचे

दोन्ही उपाध्ये आहेत. तर भटाविषयीं आह्लासे आग्रह कशास पाहिजे. परंतु आमच्या वहिवाटीप्रमाणें ह्या लग्नास रामभटजी हे आहेत. आणि पुढें दुसरें कार्य होईल तें महादेवभटजीचे आहे. वर, तुमचायें आल्यानंतर दोन्ही उपाध्यांची जरूर असती परंतु तुम्ही ह्मणताकीं आमचे येथें रामभटानें येऊनये; तुमचे आग्रहास्तव रामभटजास आणणार नाहीं, त्यास दुसरें रीतीनें समजाऊ. तुम्हीयथाशास्त्र महादेवभटजीकडून करविलेंत ह्मणजे झालें. जर तुम्ही तसें नकेलेतर तमची आमची सोयरीक तुटेल.

सुं० दा० असें आहे तर महादेवभटजीस आपणाकडेस ग्रंथ घेऊन पाठवून देतो.

असे ठरल्यावर श्रीधर बाबा घरीं निघून आले.

प्रकरण ४

संभाषण <

संभाषण करणारे गृहस्थ.

अनंत कृष्णभट ... मालवण शहराचे उपाध्ये, धर्माधीकारी, ज्योतिषी, कुलउपाध्ये आणि माहाजन.

विठ्ठल हरी केळकर .. कारकुन आणि माधवराव.
वाचा मित्र.

माधवराव श्रीधर .. श्रीधर लाडको यांचा मुलगा

सुंदर दामोदर .. वधूकडील यजमान.

दादा भट. उर्फ बाळंभटमाहादेवभट. माहादेवभट
क्षत्रीय जातीचे उपाध्ये यांचे चिरंजीव.

श्रीधर लाडको .. वराकडील यजमान.

कृष्णाजी रामचंद्रजी .. श्रीधर लाडको यांचे जांबई.

हरी चंद्र भाऊ सराफ .. श्रीधर लाडको यांचे जांबई.

स्थल सुंदर दामोदर आणि श्रीधर

लाडको यांचे घर

एक दोन दिवस झाले तथापि सुंदरजी यांणी म-
हादेव भटजीस पाठविलें नाहीं ह्मणोन वेद मूर्ती राजे-
श्री अनंत कृष्णभट्ट अभ्यंकर, विठ्ठलहरी केळकर,
आणि माधवराव श्रीधर. यांहीं सुंदरजी यांचे घरीं जा-
ण्याचा संकेत करून तेथें गेले. विठ्ठल हरी सुमारें बा-
रावाजतांना जाऊन त्याणी गणेशपत यांस असें सां-
गितलें होतें कीं भटजीस तुम्ही बलाऊन आणा, आम्ही

एक दोन वाजल्याचा सुमारास येतो. त्यावेळेवर ते तेथे गेले.

वि० ह० (कारकुनास विचारतो) अहो तुझास मी मगांच सांगितल्या प्रमाणें तुझी माहादेव भटजीस बलाऊन आणलेत आहां कीं नाहीं. ?

ग० पं० इतकावेळ यजमान घरीं नव्हते; आतांच आले आहेत. त्यांजला विचारून बलावण्यास पाठवितों, असें ह्मणून आंत गेले आणि यजमान बाहेर येऊन सर्व मंडळीस बसविलें.

वि० ह० मी मगा माहादेव भटजी यांस बलाऊन आणण्याविषयीं गणेशपंत यांस सांगितलें होतें.

सु० दा० मला त्यांनीं नुकतेंच सांगितलें कारण मी बाहेर गेलों होतो; तो नुकताच आतां घरीं आलों. असें बोलून गणेशपंत यांस महादेवभटजीस बलावण्याकरितां पाठविले.

गणेशपंत यांणी महादेव भटजीची चौकशी केली, ते घरांत नसल्यामुळें त्याचे चिरंजीव दादाभटजी आले.

अ० कृ० (दादाभटजी येऊन बसल्यानंतर) आह्मी कशास आलों हें तुझास समजलें काय ?

दा० भ० तुम्ही येण्याचे कारण काय तें कळूं द्या. मी केवळ तुमचे मुलासारखा आहे. मजकडून बोलण्यांत काहीं कमजास्त झाल्यास क्षमा असावी. मला यथा मती करून जें माहित आहे तें मी सांगेन.

अ० कृ० तुम्ही बोलतां हें ठिकच आहे. आह्मी अशाकरितां आलों आहों कीं, दोन्ही यजमानांचें जमून कार्य लवकर शिद्धीस जावें इतकाच हेतू आहे.

दा० भ० तो, कोणता ?

अ० कृ० तो असार्की, तुम्ही पुराणोक्त जें कर्म चालवितां तें कोणत्या ग्रंथावरून, तो ग्रंथ आह्मास दाखवावा.

दा० भ० आह्मास ग्रंथ त्रिथ काहीं माहित नाही. जें आह्मास आमचे वडिलांनीं शिकविलें आहे, त्याप्रमाणें चालवितों.

अ० कृ० अहो, तुम्हास तुमचे वडिलांनीं ग्रंथा-शिवाय शिकविलें ?

दा० भ० होय, फक्त तोंडानेंच आमचे वडिलांनीं आह्मास शिकविलें.

अ० कृ० अहो, तुम्हास तोंडानें शिकविलें खरें. परंतु तुमचे घरांततरी पुस्तक आहे कीं नाहीं ?

दा० भ० आमचे घरांत याप्रकरणाची पुस्तके मुळांच नाहीत. फक्त शांतीविषयीं मात्र आहेत.

अ० कृ० अहो, लग्नाचे प्रयोग वगैरे कर्म तुम्ही पुस्तकाशिवाय चालवितो ह्मणून सांगतां ही मोठी आश्चर्याची गोष्ट आहे. शास्त्राप्रमाणें झटलें असतां कोणतेंही कर्म पुस्तकाशिवाय होत नाही. कारण चुक समजत नाही. तेव्हां कर्मास सादृश्य वगैरे पाहिजेत.

दा० भ० आह्मी जीं कर्म चालवितो तीं आह्मास तोंडपाठ येतात मग पुस्तक कशास पाहिजे.

अ० कृ० हें मी आजच नवल ऐकलें. आजपर्यंत असें कोठें पाहिलें नाही व ऐकिलेंही नाही.

सु० दा० अहो, त्यांस तोंडपाठ येत असतां ते पुस्तक कशास घेतील. आणि त्यांजकडे असलें तरीं ते दाखविणार नाहीत. काय न्हाव्याचे धोकटी सारखें बगलेंत घेऊन जिकडे तिकडे दाखवावयाचे आहे, तें तुम्हास पुस्तक कदापि दाखविणार नाहीत.

अ० कृ० अहो त्याणे आह्मास पुस्तक दाखविलें नाहींतर त्यांत आमचा तोटा आहे असें नाही. तुमचाच तोटा आहे. अहो दादाभटजी तुम्ही जा ग्रं-

थाप्रमाणें चालवितां तो ग्रंथ दाखविण्यास तुह्यास अड-
चण कोणती.

सुं० दा० आह्माजवळ मुळींच ग्रंथ नाहीं.

अ० क० बरें तुह्माजवळ मुळींच ग्रंथ नाहीं;
तुह्मास तोंडपाठ येतेना ? तर जाप्रमाणें तुह्मी प्रयोग
चालविणार तो आह्मास ह्मणून तरी दाखवा ह्मणजे
आह्मी लिहून घेऊं अगर ऐकूं तरी.

दा० भ० असें काय उगीच ह्मणावयाचे आहे ?

अ० क० तर तुह्मी कसें चालविणार, हे आह्मा-
स कशावरून समजेल.

दा० भ० जावेळे समय येईल चार शास्त्री बसा-
वावे आणि पुराणोक्ताप्रमाणें नसल्यास तुह्मी जें सां-
गाल तें प्रायश्चित करीन व मिशी काढीन.

अ० क० इतकी जर तुमची प्रतिज्ञा आहे; तर
दाखविण्यास अडचण कोणती. तुह्मी ह्मणाल कीं “त्व
मूर्खोसी” द्यादक्षणा. असें ह्मटल्यास मग आयतेवेळीं
काय करावें. तुह्मी ह्मणाल कीं हें आह्मास आमचे बा-
पानें शिकविलें आह्मी काय ग्रंथावरून शिकलों ? येथें
आह्मी निरुत्तरहोऊं, कांकीं तुमचे ह्मणणें असें आहे
कीं आह्मास आमचे बापाने शिकविलें आणि आमचा